

Capitol: TEORIA FORMELOR FĂRĂ FOND DESPRE MENTALITĂȚI ȘI DISFUNCȚIONALITĂȚI INSTITUȚIONALE, în Adrian Paul Iiescu, (coordonator), *Mentalități și instituții*, București: Editura Ars Docendi, 2002, pp.121-139.

TEORIA FORMELOR FĂRĂ FOND DESPRE MENTALITĂȚI ȘI DISFUNCȚIONALITĂȚI INSTITUȚIONALE

Constantin SCHIFIRNEȚ

1. Scurtă descriere a teoriei formelor fără fond

Modernizarea societății românești în secolul al XIX-lea s-a desfășurat într-un ritm rapid, în diferență de calea organică de dezvoltare modernă din Occident. Semnificativ, evoluția noastră modernă a avut loc în contextul extinderii și acțiunii modelului apusean de schimbare socială în plan universal. Nevoia de realizare a aspirațiilor către modernitate exista, cu siguranță, la grupuri sociale românești, inclusiv la reprezentanți ai clasei boierești. Intersectată cu exigențele principiului naționalităților, această tendință a fost exprimată într-un mod diferit de fiecare dintre cele două clase sociale dominante: boierimea și burghezia. Construirea precipitată a unui sistem instituțional identic cu cel din Occident s-a datorat necesității de a îndeplini cele două mari urgențe naționale: unirea și independența, indisociabil, legate de existența unui organism politico-juridic modern. Acest demers s-a făcut în lipsa unui proiect teoretic, așa cum se întâmplase, de pildă, în Franța, unde Marea Revoluție din 1789 a fost precedată de o amplă și adâncă mișcare spirituală și culturală. Cultura română a propus de cele mai multe ori un proiect teoretic postfestum, adică a explicat doar efectele ce s-au produs de către un eveniment național sau social și nu a elaborat un câmp teoretic al evoluției societății românești. Ea este orientată predominant spre trecut și în foarte mică măsură se concentrează pe gândirea de scenarii privind evoluția și schimbările ce s-ar putea produce. Nici unul din marile momente ale istoriei românești moderne, inclusiv revoluția din decembrie 1989, nu s-a produs în temeiul unui proiect teoretic.

Presiunea veacului a determinat pe români să accelereze procesul de modernizare și să edifice alert cadrul instituțional modern, ceea ce a dus, inevitabil, la existența unor forme ce nu-și regăseau fondul intern. Asupra modalităților de dezvoltare modernă s-a formulat o viziune critică și analitică - teoria formelor fără fond. Idei despre asemenea disfuncționalități instituționale găsim în cultura română de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, iar din deceniul patru al secolului al XIX-lea ele sunt discutate public sau în corespondența privată.

Cel care oferă o analiză a formelor fără fond ca o teorie a procesului de modernizare românească este Titu Maiorescu¹, continuată și dezvoltată de M.

Eminescu. Despre acest subiect au scris M. Kogălniceanu, A. Russo, I.L. Caragiale, N. Iorga, C. Rădulescu-Motru, C. Stere, G. Ibrăileanu, M. Manoilescu. Despre relația dintre formă și fond au discutat și autori români, care nu au avut în vedere o analiză directă a societății românești. De pildă matematicianul și sociologul Spiru Haret a judecat această relație din unghiul convențiilor sociale. În acest caz, spune savantul, se ajunge la anularea conținutului: „Un dușman al progresului social este și abuzul de convenții și de formule, care reprezintă una din formele rutinei. Sub acoperișul formulelor, se ajunge adesea la consecințe care constituie o negare a celui mai elementar bun simț. Libertatea cuvântului este un mare principiu, căci ea este consfințirea unuia și mai înălțător, acela al libertății de gândire. Dacă însă cuvântul este întrebuințat pentru așățarea urii, atunci, în mod evident, el va fi în opoziție cu orice ordine.

Acest abuz de formule și convenții a făcut să dispară noțiunea dreptului în haosul procedurii, ceea ce se exprimă prin dictonul: «forma înghite fondul», o adevărată monstruoziitate².

Ideile emise de teoria formelor fără fond au declanșat controverse aprinse - colorate de cele mai multe ori politic, fără a se întreprinde un studiu sistematic al acestei teorii. Ea exprimă realități incontestabile ce țin de mentalități și conduite despre actul de modernizare, despre funcționarea instituțiilor românești moderne. Din punctul nostru de vedere, teoria formelor fără fond se constituie într-un model teoretic de explicare a civilizației moderne în cadru național³. Nu abordăm aici toate aspectele teoriei. Remarcăm numai că ea referă despre o multitudine de aspecte: lipsa de fundament intern pentru formele din afară, lipsa de conștiință a necesității fondului intern, pașoptismul, latinismul și etimologismul, precaritatea nivelului de pregătire politică a actorilor sociali și politici, lipsa burgheziei românești, pătura superpusă, inadecvarea formelor moderne la situația reală a țărânimii, discrepanța dintre scop și mijloace, între necesități și posibilități, diferența dintre instituții importate și fondul intern, lipsa efortului de gândire proprie și acțiune proprie, nedesăvârșirea gândului sau a actului, lipsa de aderență a fondului intern la instituțiile moderne, modernizare instituțională, tradiție și schimbare, devierile de la modelul clasic (occidental) de modernizare, beția de cuvinte, politicianismul, falsitatea (neadevărul), etatismul, funcționarismul, accentuarea formelor, spirit critic, activitatea jurnalieră și, în general, orice activitate neproductivă etc. Teoria formelor fără fond s-a afirmat cu deosebire la intelectualii din Moldova și Transilvania⁴, ea dând expresie atitudinii critice față de conduitele mai mobile, mai apăsate orientate spre schimbare, din Muntenia. Formele fără fond se manifestă la toate palierele vieții sociale: juridic, politic, cultural, economic, administrativ.

Rezumativ, teoria formelor fără fond examinează căile de sincronizare cu Europa, a unei țări aflate în proces de modernizare: evoluția exclusiv pe baza tradițiilor interne sau adoptarea unui model de civilizație abstract - cel european și preluarea de instituții din una din societățile europene moderne - engleză, franceză, germană - considerate ca expresia modelului clasic de evoluție.

În exegeza consacrată acestei teorii precumpănește teza că ea a fost speculată de către reprezentanți ai conservatorilor pentru a o folosi ca armă de luptă politică⁵, dându-i-se astfel o conotație negativă. Un punct de vedere asemănător formulează T. Drăganu, care admite că teoria formelor fără fond „era în primul rând un act de constatare a faptului istoric incontestabil că noile realități economice și sociale apărute în țara noastră au dus foarte adeseori la o imitare mecanică a modelelor literare și artistice, ca și a instituțiilor politice și legislative occidentale”, toate acestea fiind grefate pe realități ale societății românești: analfabetismul majorității populației, funcționarea unei administrații plină de abuzuri și corupție, mentalitate și moravuri moștenite dintr-un trecut de dependență față de Poartă. Juristul român concede că se poate vorbi totuși de o teorie: „Conceput astfel, acest act de constatare putea totuși să se intituleze o «teorie», căci implica o încercare de coordonare a unui ansamblu de date sociale cunoscute, și totodată o judecată de valoare, cel puțin tacită, asupra lor”⁶. Dar, spune profesorul clujean, această teorie ar fi potrivnică progresului și utilizată de oameni politici de dreapta ca bază ideologică în acțiunile lor nedemocratice⁷, fără să amintească demersul socialiștilor de analiză a societății românești prin aceeași teorie a formelor fără fond⁸. Dincolo de oricâte observații s-ar face, indiscutabil, problemele analizate de teoria formelor fără fond sunt reale. Când se judecă teoria formelor fără fond se insistă, obstinat, pe ideea că tezele ei nu au fost confirmate de evoluția ulterioară a statului român. Însă nu aceasta este esența teoriei. Esențială rămâne diagnoza asupra situațiilor ce apăreau din funcționarea unor instituții moderne, preluate tale-quala din societatea occidentală. Se conștientiza opinia publică românească asupra disfuncționalităților acestor forme instituționale, dar și despre mentalitatea că se poate ușor adopta un sistem instituțional fără a depune efortul propriu de gândire și acțiune. Este clar că instituțiile moderne acționau în beneficiul unor categorii sociale, și, acestea nu acceptau ideea că asemenea așezăminte ar putea genera forme fără fond. Numai că aceste forme, după cum vom remarca mai jos, deși au propulsat valori ale modernității și au reglat relațiile sociale de tip burghez, nu au determinat o evoluție modernă deplină în toate structurile societății românești. Discrepanța dintre segmentul modern, destul de redus, și celelalte componente sociale era foarte mare, fenomen surprins cu sagacitate de către M. Eminescu și I.L. Caragiale. O atare situație descrie N. Iorga la jumătatea deceniului patru al secolului al XX-lea. Istoricul român apreciază că sunt societăți care intră în derivă pentru că au renunțat la forma lor, apreciată ca inferioară și au adoptat forma unei societăți superioare care nu li se potrivea. El crede că românii au acceptat în procesul de modernizare numai formele franceze: „rezultatul este că trăim în formă; forma s-a menținut, dar conținutul sufletească nu s-a adus sub această formă. Noi având forma, ne credem scutiți de elaborația sufletească, lucrul de căpetenie”⁹. Iorga tratează despre fond și formă în expresia lor psihologică - element esențial al oricărei construcții instituționale, cu tot efortul de negare a acestuia de către curente antropologice actuale: „Fondul sufletească nu poate trece de la o societate la alta; oamenii cred altfel și din cauza aceasta vin o mulțime de împrumuturi care nu se potrivesc, nu duc la

rezultate. S-ar putea scrie o istorie foarte interesantă a plagiatelor de grup; cum plagiază o societate altă societate, cum reproduce întocmai la dânsa, mărturisind sau nu, ceea ce se găsește la altă societate, și plagiatorii aceștia sunt foarte mulțumiți de rezultat”¹⁰.

Teoria formelor fără fond nu se împotrivesc progresului, ci doar reliefează nefuncționarea unor instituții politice, administrative, culturale etc., abordează modalitățile de construire a instituțiilor culturale și cele politice. Spiritul critic și de analiză a societății românești afirmat de această teorie nu era un simplu exercițiu stilistic.

Pe de altă parte, trebuie să remarcăm că discutarea formelor fără fond se concentra pe constatări ale unor fenomene sociale și culturale din realitățile românești, iar explicațiile erau sumare, de regulă, ele se limitau la compararea cu Occidentul, fără însă a stăruii prea mult asupra analizei teoretice a procesului de modernizare în România. Maiorescu și Eminescu, parțial A.D. Xenopol, întreprind un examen teoretic despre căile de edificare a civilizației moderne, dar nu într-un studiu amplu, coerent și sistematic. Aceasta este o cauză ce a determinat insatisfacția față de această teorie, neavând nici până astăzi o monografie specială.

Din ampla ei tematică stăruim asupra ideilor referitoare la actul de construcție instituțională modernă românească: regim parlamentar, constituția din 1866, statul național - pârgă fundamentală de edificare a societății moderne.

2. Cadrul instituțional politico-juridic

Una din temele teoriei formelor fără fond o reprezintă analiza decalajului dintre instituțiile politice și juridice de esență modernă și realitățile sociale și economice autohtone. În esență, se reliefa ideea despre implantarea unui sistem instituțional democratic într-un context social și istoric care nu dispunea de acele clase capabile să administreze aceste instituții cu mijloace democratice. Aceste așezăminte nu ar fi apărut în peisajul românesc ca urmare a exprimării unei necesități din partea unor grupuri sociale care să se lupte pentru realizarea acesteia: „Înainte de a avea partid politic, care să simțea trebuința unui organ, și public iubitor de știință, care să aibă nevoie de cultură, noi am fundat jurnale politice și reviste literare și am falsificat și disprețuit jurnalistică” scrie Maiorescu¹¹. Se instituia un raport de cauzalitate între nevoia de schimbare și formele sub care se exprimă ea. Cum spune Maiorescu, s-a înființat mai întâi un jurnal politic fără ca să funcționeze un partid politic care să aibă trebuință de un organ de presă.

Însuși domnitorul Al. I. Cuza afirma, în octombrie 1865, că nu este posibilă construirea unui sistem instituțional într-un timp foarte scurt și în lipsa condițiilor care să-l susțină efectiv: „Exemplul Greciei, după mai mult de treizeci de ani de monarhie constituțională, poate totuși demonstra că nu este deloc posibil de a improviza reorganizarea unui stat hărțuit de influențe străine, nici de a improviza educația politică a unui popor făcându-l să treacă dintr-o dată de la un regim

patriarhal la un sistem de guvernare pe care nu-l admite temperamentul unei națiuni, chiar dintre cele mai civilizate"¹². În timpul lui Cuza s-a creat un organism politico-juridic preluat din Franța, asociat cu idei din parlamentarismul englez, din gândirea economică germană, din experiența autohtonă de modernizare a mentalităților tradiționale. Factorul politic determinant pentru alegerea lui Cuza a fost partida boierilor, decizia fiind luată din cauza unei posibile intervenții militare otomane motivată de implicarea puternică a Franței în realizarea Unirii: „Această alegere mai are o latură interesantă, anume că, deși a constituit un triumf total al politicii franceze, ea a avut ceva atât de neașteptat, atât de spontan chiar, încât nici cea mai înverșunată rea-credință nu-i poate acuza pe agenții francezi de a fi acționat pentru reușita ei"¹³. Alegerea lui Cuza a fost o soluție provizorie. Dar, constatăm noi, s-a încercat, după căderea sa, evaluarea epocii sale și s-a observat că atunci s-au pus bazele statului național român modern, iar evoluția ulterioară se dorea a fi o continuare din acest punct. Eminescu, de pildă, cerea ca evoluția noastră modernă să se înscrie în continuitatea noastră istorică. Să nu se uite că Maiorescu a sancționat favorabil epoca lui Cuza. Iată, o explicație a formelor fără fond stă în lipsa de continuitate a ceea ce s-a construit în perioada lui Cuza.

De la un asemenea demers examinează Maiorescu, în studiul *Contra școlii Bărnuțiu*, teza marelui revoluționar transilvan din *Dereptulu publicu al Româniloru* că dreptul natural al românilor derivă din dreptul roman și, prin urmare, dezvoltarea lor era concepută ca act de reîntoarcere la instituțiile juridice romane. Pentru că avem o limbă română trebuie să avem și un drept roman „ca cel mai potrivit cu natura noastră” era de părere Bărnuțiu. Această teză a fost apoi promovată de școala sa („de principii în politica română”, cum afirmă Maiorescu¹⁴), regăsită în gândirea și acțiunea unor fruntași ai fracțiunii libere și independente din Iași, alcătuită, cu precădere, din ardelenii din fosta capitală a Moldovei¹⁵.

Instituțiile juridice romane sunt forme anacronice și sunt inutile fondului românesc cu o structură și necesități total diferite de fondul roman, însă contemporan cu timpurile moderne. Mentorul „Junimii” argumentează că direcția evoluției românești moderne este sincronizarea cu spiritul timpului și nu reîntoarcerea la un model de societate ce a existat în antichitate: „Nu, nu, aceste nu sunt «tablele dreptului național» al românilor, și vai de națiunea noastră dacă conducerea ei s-ar inspira vreodată de asemenea principii. În contra lor trebuie să apelăm la adevărul nestrămutat și să le spunem că regenerarea noastră nu poate începe decât în spiritul culturii moderne, iar nu prin reacțiune la dreptul roman, și cu atât mai puțin prin rătăcirea la idei barbare ce niciodată nu au fost realizate în acel drept”¹⁶.

Maiorescu proiectează dezvoltarea românească modernă ca proces susținut de o clasă cultă și activă. Autorul *Criticelor* concepe adoptarea formelor juridice numai ca urmare a trebuinței exprimate de poporul român, conștientizat prin educație și determinat de o dezvoltare economică, să construiască un cadru instituțional oportun cerințelor modernizării: „Faceți întâi pe poporul român mai cult și mai activ, dați-i prin școli bune și prin o bună dezvoltare economică lumina și independența de

caracter a adevăratului cetățean, și apoi forma juridică, după care își va întocmi el relațiunile sale publice și private, va veni de la sine și va fi acomodată stării sale de cultură. Dar nu începeți cu regulamentare administrativă și cu constituție, căci de când e lumea nu s-a regenerat nici un popor prin legi și prin guverne; ci legile și guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturii interioare a unui popor, și a aștepta cultura de la jurisprudență și de la guvern vrea să zică a răsturna ordinea naturală, a introduce spiritul centralizării și patronagiului guvernamental, a lua cetățeanului încrederea în sine însuși, acel prețios *selfgovernment*, care el singur plătește mai mult decât toate codificațiile publice și private și care este unica bază solidă a adevăratei democrații"¹⁷. În viziunea lui Maiorescu, desfășurarea procesului de construcție instituțională pornit din reglementări juridice ar fi expresia unei deformări a ordinii naturale.

În același sens, se discută actul de adoptare, în ritm accelerat, a legilor, care, de fapt, erau traduceri sau adaptări din legislații occidentale, cu precădere franceză. Disputele parlamentare se purtau de multe ori pe această temă. Iată, într-un discurs parlamentar, Maiorescu vorbește despre numărul mare de legi din anii 1864-1865 adoptat de politicienii de atunci: „Ce au făcut acești oameni? Au răsturnat în țara noastră deodată toate formele de stat ale vieții publice, toate legile sale, și au înființat faimoasa (...) fabrică de legi, care numai în decursul unui an de zile, de la 1864 la 1865, ne-a inundat cu codul civil, cu procedura civilă, cu codul penal, cu procedura penală și cu o sumă de alte legi. A schimbat totul deodată; a făcut nomol de legi să nu mai fie înțeles de poporul nostru (...). După ce i-am luat legile vechi și le-am înlocuit cu cele nouă și l-am silit să se adreseze la noi pentru a-i le explica, i-am pus și condiții grele de plată pentru această explicare, un bir meșteșugit, cu care ne-am îmbogățit noi și l-am sărăcit pe el"¹⁸. Într-adevăr, în cursul anului 1865 au fost promulgate și publicate 32 de legi¹⁹. Legile și decretul adoptate au vizat reorganizarea radicală a administrației, justiției, armatei, serviciilor publice, învățământului, sistemului fiscal. În acest mod relațiile sociale au fost așezate pe principii burgheze²⁰. Această operă legislativă și administrativă a lui Cuza, într-un timp scurt, nu putea să se aplice fără o anumită concepție teoretică și spirit critic, iar teoria formelor fără fond a îndeplinit funcția de explicare și de critică a procesului de modernizare. Nu a existat în perioada 1859-1881 o orientare teoretică ponderatoare la teoria formelor fără fond. Practic, adepții teoriei și adversarii ei abordau aceeași problematică - numai că fiecare se raporta diferit la ea.

Așa cum s-a spus, modernizarea societății românești a avut loc în condițiile dominării și a stăpânirii străine, ceea ce a trezit din partea boierilor o rezistență față de introducerea noului: „Păstrarea formelor tradiționale, corijate și adaptate, a reprezentat, adeseori, o modalitate de apărare a interesului național, de conservare a spiritului etnic. De aceea, etichetarea elementelor vechi drept feudale și a rezistenței, a celei boierești, de pildă, ca fiind reacționară, trebuie mult nuanțată"²¹. Reacția potrivnică a boierimii față de „inovațiile" fanarioților a fost unul din factorii care au determinat Puterea Otomană să renunțe la domnitorii recrutați din Fanar. Conflictul

între boierimea pământească și fanarioți se exercita pe chestiunea căilor de dezvoltare a țării. După 1821 datorită mișcării revoluționare a lui Tudor, Poarta a acceptat revenirea la domnia pământenilor, iar o bună parte dintre alogeni s-a integrat în națiunea română prin asimilare alcătuind, în acel timp, burghezia. Unii dintre ei au participat direct la realizarea imperativelor naționale. În această mișcare boierii au exprimat și militat pentru afirmarea intereselor naționale, încercând să găndească diverse soluții pentru autonomie în contextul presiunilor externe continue, de îndepărtare a protectoratului rusesc și a suzeranității turcești și de asigurare a libertății claselor sociale dominante. Există la boierii teama că orice mișcare revoluționară pe arealul românesc are ca efect imediat intervenția străină, otomană sau rusească.

Maiorescu și Eminescu sesizaseră presiunea Occidentului de a distruge orice formă instituțională care amintea de influență sau stăpânire orientală, mai ales rusească, promovată prin Regulamentele Organice impuse de Rusia. Prin Convenția de la Paris s-au stabilit reglementări pentru organizarea celor două principate. Ținta era crearea unui organism politic și juridic occidental într-un stat din vecinătatea Rusiei țariste, care să stăvilească astfel expansiunea slavismului. Maiorescu nu o dată a susținut că fundamentele evoluției moderne a românilor au fost puse la Conferința de la Paris de la 7/19 august 1858 care „ne-a dat acea Convenție care a regulat viața noastră politică”. Omul politic român aprobă fără rezerve lovitură de stat de la 2 mai 1864 prin care s-a afirmat „autonomia în privința administrării noastre interne”²², dar nu ezită a regreta renunțarea pripită la regulamentele organice care ar fi lăsat țării obiceiurile ca și posibilitatea schimbărilor treptate.

Noi credem că întreaga istorie a poporului român cuprinde numeroase momente în care, în profunzimele sale, s-a conservat tradiția, cutuma, chiar și când au fost adoptate noi forme. Nu întâmplător Eminescu vorbea despre țara reală și țara legală. Să nu uităm critica lui Aurel C. Popovici asupra instituțiilor democratice din Ungaria, din care rezultă cu claritate utilizarea lor, în numele principiilor liberale, în procesul de asimilare etnică a românilor²³. Intelectualitatea transilvănească căuta prin orice mijloc să împiedice deznaționalizarea prin atragerea țăranilor în acțiunea de liberalizare.

Nu orice instituție importată este nefuncțională. Multe dintre cele autohtone funcționau prost. Teoria formelor fără fond nu explică orice disfuncționalitate instituțională. Ea referă la construcția instituțională ce nu s-a dezvoltat din nevoi organice interne. Referindu-ne, de pildă, la Unire, ea a fost decisă de Europa. Dar nevoia ei a fost internă. Modul și programul de îndeplinire au fost stabilite de Europa, însă forțele unioniste au adoptat decizii care au pus Puterile Garante în fața faptului împlinit.

3. Funcționarismul

Un efect puternic al formelor fără fond rezultate din adoptarea precipitată a administrației moderne îl constituie funcționarismul. Acesta este un fenomen social

determinat de tendințele personalului din administrația de stat de a acționa pentru scopuri personale sau de grup, neglijându-se în acest fel scopurile pentru care instituțiile au fost înființate - satisfacerea intereselor generale ale cetățenilor. Plierea pe interese de grup, mai ales ale unor grupuri politice, reprezintă o îndepărtare de la rolul funcționarilor în societate. Pe de altă parte, statul român a creat cadrul instituțional care să-l susțină în acțiunea sa de modernizare și a constituit un corp funcționăresc. Este clar că actorii principali ai construcției instituționale din perioada lui Cuza vedeau instituțiile ca mecanisme în care grupuri investite în îndeplinirea funcțiilor stabilite public, trebuiau să acționeze în mod impersonal pentru satisfacerea trebuințelor individuale și de grup, pentru stabilirea comportamentelor tuturor membrilor societății prin reguli și tradiții de influențare și control social. Comportamentele individuale instituționalizate sunt sancționate explicit și eficient de către autoritatea statală și politică. Instituțiile sunt privite ca mijloc de reglare a relațiilor sociale în scopul reducerii incertitudinii din societate. Ele acționează printr-un sistem coerent de comunicare și rezolvare a intereselor și așteptărilor cetățenilor.

Funcționarismul apare din diferența dintre obiectivele modernizării și trebuințele reale ale tuturor grupurilor sociale. Într-un cuvânt, funcționarismul înseamnă cheltuieli supradimensionate de la buget, lipsa de pregătire calificată în domeniul administrației, lipsa tradiției în gestionarea instituțiilor moderne, corupție, clientelism, birocrație, neînțelegerea mecanismelor de funcționare a statului într-o societate modernă.

Instituțiile moderne răspund pe deplin numai intereselor burgheziei în formare, dar ele nu exprimă trebuințele clasei celei mai numeroase: țărănimea. Ele se adresează țăranului doar în calitatea lui de cetățean, așa cum a fost definit în Constituția din 1866, creând un sistem birocratic, greu de înțeles de către țărani, care nu are nici o legătură cu problemele lor reale. Eminescu a descris această stare și găsește una dintre cauzele sărăcirii țăranimii perceperea unui volum mare de taxe pentru susținerea funcționarilor din sate: „statul privind pe țărani ca pe niște cetățeni pe deplin formați pentru sistemul reprezentativ, i-a încărcat cu o organizare costisitoare și bogată în funcționari plătiți județeni și comunali, încât printr-asta s-a creat o nouă și cumplită clasă de lipitori ale satelor, avizați de-a dreptul la bugetele supraîncărcate ale comunelor rurale”²⁴. Poetul adaugă și alte cheltuieli care cad în seama țăranului: dările indirecte asupra consumului comunelor urbane, fiind purtate tot de țărani, împrumutul contractat de țăran pentru a plăti despăgubirea, dările către comună și județ. Pentru ca țăranul să fie protejat de Constituție, el trebuie să înțeleagă noul proces și pentru aceasta este nevoie de instrucție și educație. Eminescu sesizează că țăranul suferă efectele unor numeroase și acute abuzuri: „sub regimul celei mai liberale constituții care garantează libertățile individuale și care recunoaște și săteanului dreptul pentru alegere de deputați, cari să voteze, între altele, legi ca legea din 1866. Astfel dar clasa cea mai mare este supusă unor asemenea legi în folosul clasei proprietarilor, dar mai cu seamă a arendașilor. Și pentru justificare se invocă interesul producerii agricole, ca și când aceasta ar fi reprezentată numai prin

proprietari și arendași"²⁵. Este limpede, modernizarea societății românești a urmărit, prin adoptarea instituțiilor apusene, înlăturarea corupției bizantine însă, crede Eminescu, în fapt, fenomenul a persistat, luând noi expresii, inclusiv în sat: „Boala funcționarismului a intrat din nefericire și în sate, o sumă de oameni fără știință de carte și corupți de administrația noastră morală s-a întins ca lăcustele asupra țării întregi. Acești tirani direcți ai țaranului, acești zilnici spoliatori, cărora le e rușine de muncă și care introduc viciul în comuna rurală, sunt din nenorocire ieșiți ei înșii din școala rurală. Oricare a absolvit două clase primare nu mai vrea să știe de plug ori de coasă. E mai comod pentru a fi demnitar public, funcționar"²⁶. Observăm că una dintre instituțiile generatoare de funcționari o reprezintă școala, care nu pregătește pentru activități productive ci pentru munci plătite de la buget²⁷. Înmulțirea ramurilor neproductive din clasa de mijloc se face pe seama claselor productive: „Nu libertatea materială s-a cerut, nu libertatea muncii, ci libertatea ignoranței de-a acapara funcțiile publice. Bugetul nostru este piața în care se vând scump cele patru clase primare, ce, în locul unei meserii onorabile, scârțâie slove negre pe hârtie albă. Clasa aceasta a feneanților avizată la buget e nenorocirea noastră socială. «Națiunea» va concede că tot ce e deasupra în societatea română e o pătură nenumărată de *mijlocitori*, nu de producători. Nici prefecți, nici subprefecți, nici advocați, nici negustori nu sporesc c-un fir de grâu măcar producțiunea țării, nu dau materiei o schimbare de formă, singura ce dă valoare adevărată muncii omenești!"²⁸. Funcționarismul nu aducea plusul necesar de bogăție.

În epocă se ofereau și date concrete despre întinderea funcționarismului. În ziarul *Timpul*, s-au publicat analize asupra funcționarismului, considerat una din plăgile profunde ale societății românești administrată de un stat modern. Astfel, într-un articol (*Timpul*, 4 august 1879) se amintește că în țările industriale cifra medie a funcționarilor este de 4-5 la sută din numărul populației pe când „la noi, cu toată neînsemnătatea mișcării noastre, cu toate că nu producem alta nimic decât pe țărâm agricol, cifra medie a funcționarilor trece peste 20 la sută din numărul populației. Afară de această enormă diferență în numărul funcționarilor, noi avem în plus la lefuri o diferență de 15-20 la sută"²⁹. La creșterea numărului de funcționari contribuie și școala, se susține în același articol. Anual 75-80 la sută din numărul studenților erau înscriși la facultatea de drept din țară sau „ce e mai rău, din străinătate"³⁰. Într-adevăr, un fenomen caracteristic fazelor de început ale modernizării românești îl reprezintă prezența masivă la studii în țările apusene a unor numeroși tineri români - proveniți din rândul boierimii, dar și din cadrul negustorilor și industriașilor. Să spunem că aproape toți politicienii români din secolul al XIX-lea erau doctori în drept la Paris. Tinerii boieri pașoptiști au acționat pentru transformarea burgheză a țării, iar noul tip de stat a fost creat de ei, mai târziu, sprijiniți de forțe din Occident, ceea ce a determinat pe unii comentatori să afirme că scopul a fost unul birocratic: „La noi, formele moderne au fost introduse mai întâi prin influențe externe - așa din senin; mai târziu copiarea zeloasă a legilor și instituțiilor apusene, s-a făcut (...) din simpla dorință de a înmulți slujbele"³¹.

Adversarii teoriei aduc contrargumentul - nici o națiune nu și-a inventat formele. Problema este alta: conținutul formelor. Nu atât originalitatea formelor se cere ci funcționarea lor în raport de condițiile reale ale unei națiuni. Teoria formelor fără fond nu pledează în nici un chip pentru restaurație, pentru revenirea la un trecut, ci doar compară prezentul cu trecutul și avertizează că procesul este greșit conceput și administrat pentru că nu ia în seamă specificul dat de fondul intern. Ea demonstrează teza că formele moderne s-au introdus în baza unor principii ale unei teorii abstracte despre modernizare, concepute în alt spațiu social și național, fără să se fi făcut un studiu al contextului istoric, național și social românesc. Acestea nu sunt simple reacții la modernizare și nici un reduționism la cultura critică, ci reflectă starea permanentă a unui popor obligat să-și apere identitatea, din cauze asupra cărora nu avem cum să le dezvoltăm acum. Ea capătă expresia unui canon, a unei tradiții, reluată de fiecare dată când voit sau nevoit, se face tranziția la un nou stadiu precipitat de evoluție.

4. Statul

Construcția instituțională a statului român modern s-a originat în sistemul democratic apusean, care a fost adoptat în condiții diferite de cele din Occident. În spațiul occidental valorile democrației și ale libertății au apărut ca urmare a aspirațiilor și intereselor burgheziei pentru a căror susținere această clasă a edificat statul național. Înainte de a avea puterea politică, burghezia occidentală a avut puterea economică - element fundamental în impunerea unui regim politic burghez.

Burghezia românească fiind numericeste scăzută, nu avea o puternică bază economică, dar prin constituția din 1866 și mai ales, prin guvernarea liberală 1876-1888, devine o forță politică predominantă cu o putere politică mai mare decât cea a boierilor. În societatea occidentală burghezia cucerește puterea politică, datorită forței sale economice, dar și nivelului ridicat de instrucție și pregătire civică. În România, boierii au intuit nevoia de schimbare, dar ei credeau că interesele lor se pot îndeplini cu metodele și concepțiile unei societăți precapitaliste. Lipsa industriei și a unei burghezii industriale nu i-a obligat pe boieri să producă modificări în producție și în organizarea ei, ca urmare a unor migrații ale țăranilor spre industrie și oraș, așa cum s-a întâmplat în Occident. La presiunea forțelor interne, factori externi au acceptat constituirea statului român modern, dar cu condiția transformării țării în societate capitalistă, care să se dezvolte prin instituțiile statului burghez. Dar acest stat se suținea printr-un organism birocratic, care însă nu era pregătit să înțeleagă misiunea sa și să eficientizeze activitatea instituțiilor sale. Burghezia deținea puterea politică fără a fi parcurs stadiile pregătirii atât de necesare în dezvoltarea țării și gestionarea administrației.

Construcția structurilor statului modern și asigurarea condițiilor de funcționare a acestora au fost priorități în întreaga noastră epocă modernă și contemporană, acesta fiind și motivul, des invocat de toate regimurile politice, al amânării rezolvării problemelor sociale și politice. Formele fără fond au fost și sunt și astăzi generate de

această neclintită conduită socială și politică precum și de mentalitatea „populară” că statul trebuie să fie susținut și întărit, și numai statul poate să soluționeze problemele tuturor grupurilor, inclusiv acelea ce țin de libertatea proprie de decizie. Este limpede că obiectivele urmărite de actorii politici autohtoni: unirea, independența, libertatea economică, le concepeau ca realizate prin intermediul statului, iar exercitarea autorității statului se producea în condițiile de dependență de factorii externi, care impuneau idei și valori, care nu se regăseau în cadrele instituționale interne. Unirea și independența nu se puteau obține prin acțiunea exclusiv internă. Conduita față de această situație era fie împotrivirea față de noul cadru instituțional, fie adoptarea lui. Să amintim că Puterile garante erau exponentele unor societăți cu sisteme sociale și politice divergente, iar conflictul dintre ele se dădea între sistemele lor politice. De aici compromisul dintre ele, de care trebuia să se țină seama în Principate. Soluția adoptată de români a fost preluarea de instituții din Occident - trendul fundamental al dezvoltării din acel timp. Ce modalitate eficientă era posibilă în asemenea condiții? Toți exegeții sunt de acord că numai un stat constituțional putea să acționeze ca să realizeze marile procese ale dezvoltării capitaliste.³²

Într-o societate înscrisă într-un proces precipitat de dezvoltare modernă statul joacă un rol decisiv, și așa se explică de ce grupurile sociale au urmărit permanent întărirea statului considerat ca unica instituție aptă să realizeze dezideratele naționale: Unirea și Independența precum și protecția față de presiunile externe. Din această cauză s-a optat pentru forma de regim al monarhiei constituționale, singura care putea asigura continuitatea în conducerea statului. Deși s-au introdus libertățile, instituțiile moderne, separarea puterilor, este clar că acestea nu puteau fi promovate de grupuri independente din societate, deoarece societatea modernă însăși trebuia să fie edificată. De aceea, intervenția statului a fost inevitabilă, ceea ce a accentuat, după cum recunoaște Eminescu, dimensiunea sa birocratică. Constituția din 1866 a fost concepută ca pentru un stat capitalist, și prevederile ei nu s-au aplicat întocmai și chiar au fost încălcate: „la noi legea fundamentală nu însemnează decât egalitatea pentru toți scribii de a ajunge la funcțiile cele mai nalte ale statului. De aceea partidele noastre nu le numesc conservatoare sau liberale, ci - oameni cu slujbă: *gubernamentali*, oameni fără slujbă: *opozitie*. De acolo vecinica plângere că partidele la noi nu sunt partide de principii, ci de interese personale”³³. În acest fel, funcționarismul se manifesta ca o discrepanță dintre ceea ce s-a vrut prin noile instituții - edificarea unui sistem democratic într-o țară aflată în proces de modernizare, și realitatea concretă - satul și țărănimea. Aceleași aspecte vor fi marcate mai târziu de sămănătorism și poporanism, care urmăreau ridicarea nivelului de cultură al țăranilor.

România a fost primul stat constituțional din Sud-Estul Europei. Statul a creat condițiile pentru desfășurarea procesului de modernizare, inclusiv cel instituțional: „Statul a reprezentat *instrumentul* prin intermediul căruia a fost elaborată și aplicată politica de înnoire - devenită *politica de stat* -, în dimensiunile solicitate de construirea societății moderne, burgheze”³⁴.

Constituția din 1866 a consacrat libertăți și drepturi fundamentale pentru cetățean, regim parlamentar, separația puterilor, responsabilitate ministerială, toate cu caracter burghez. Constituția din 1866 a fost într-adevăr liberală, iar recursul la ea nu a fost întotdeauna unul democratic. Cu toate acestea, ea a contribuit, deși nu pe deplin, la crearea cadrului instituțional democratic și la optimizarea acestuia: „Unele stipulații ale ei nu reflectau întru totul realitățile *de atunci* ale societății românești, dar este evident că tocmai acestea au contribuit la grăbirea unor procese, la «forțarea» lor. Constituția n-a fost elaborată doar pentru etapa istorică pe care o parcurgeau românii, ci, afirmând ferm suveranitatea națională și aspirația la independență prin tonul în care era scrisă și prin unele stipulații, ea a fost întocmită și pentru ceea ce avea să urmeze. În orice caz nu era constituția unui stat vasal!”³⁵. Adepții teoriei formelor fără fond revendică, în contextul deciziilor din exterior privind pe români, să existe o alternativă internă - să fie protejat fondul de dezvoltare și să se pornească de la el. În plan teoretic promotorii acestui demers caută să demonstreze ființarea unui fond de dezvoltare care are nevoie de o formă adecvată. Prin urmare, dezvoltarea modernă trebuie să pornească de jos și nu numai prin intervenția discreționară a statului. În evoluția României sistemul politic occidental era utilizat de forțele sociale orientate către dezvoltare ca pârghie de emancipare socială și națională.

O concepție semnificativă asupra rolului statului în crearea dezechilibrului dintre fond și formă exprimă nimeni altul decât I.L. Caragiale. În viziunea marelui scriitor, statul român modern a apărut ca urmare a instaurării principiului naționalităților, un stat improvizat „înființat după împrejurări” care „are nevoie grabnică de o societate. Statul improvizat, în loc de a fi forma de echilibru al forțelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul și izvorul născător al acelor forțe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societății, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al statului. Statul improvizat simțind că pășește în gol, are nevoie numaidecât de un razim pe ce să-și pună piciorul; îi trebuie neapărat o societate, pentru liniștea lui, pentru asigurarea față cu el însuși că existența lui are o rațiune mai temeinică decât norocul, poate necredincios, al câtorva momente. Neavând, așadar, pe cine să-i impună lui reforme, se gândește el mereu la dânsule; neavând o societate care să-i ceară ceva pentru nevoile ei, închipuiește el niște nevoi sociale cărora le decretează pe dibuite satisfacerea. El tot speră și nu obosește a spera că va face să rezulte de la dânsul o societate”³⁶. Marele dramaturg vede procesul de modernizare ca rezultatul asocierii organice dintre stat și societate. S-a construit un stat modern în lipsa unei societăți românești moderne, și de aceea se naște discrepanța dintre formă și fond, iar consecința clară a fost manifestarea disfuncționalităților instituțiilor, inclusiv ale celor de artă și cultură. Acolo unde nu există activitate reală se face politică. Politicul, acționând într-un stat modern, face stabilimente artistice fără ca acestea să aibă o activitate artistică. Și atunci ele sunt utilizate în activități politice. De aceea Caragiale consideră că în România totul se reduce la politică. Formele fără fond apăreau din această situație excepțională - viața publică era exclusiv politică. În acel timp, după cum scrie C. Bacalbașa, „politica

erea singura îndeletnicire, singura preocupare, singura îndatorire morală de stil mare. De aceea, altă viață publică nu era. Omul care vrea să descrie Bucureștiul de altădată, de la 1877, nu poate vorbi decât de viața politicii de partid"³⁷. Așa se explică locul ocupat de politică la marii oameni ai țării. Inexistența marilor agenți economici și financiari contribuia la reducerea întregii vieți sociale la acțiunea politicului.

O asemenea realitate o are în vedere C. Rădulescu-Motru în analiza sa sistematică a politicianismului. El constată întruparea formelor apusene în instituții din care numai unii oameni trag un profit personal. Pentru filosoful român, formele din Apus nu sunt de acceptat pentru români doar ca un ideal care ar determina „străduința spre mai bine”. În fapt, ele sunt folosite în beneficiul unor politicieni. Politicianismul, este „un gen de activitate politică - sau, mai bine zis, o practicare meșteșugită a drepturilor politice - prin care câțiva dintre cetățenii unui stat tind, și uneori reușesc, să transforme instituțiunile și serviciile publice, din mijloace pentru realizarea binelui public, cum ar trebui să fie, în mijloace pentru realizarea intereselor personale"³⁸. Acest fenomen se manifestă numai în statele cu regim constituțional reprezentativ, care permite ca cetățeanul spoliat de politician să accepte legal această spoliațiune împotriva sa. Reformele introduse de politicieni sunt spre paguba reală a generațiilor viitoare, scrie Motru.

Epoca noastră modernă se distinge prin exploatarea statului de către burghezie. Au fost distruse vechile forme specifice societății agrare și au fost introduse forme burgheze în lipsa unei societăți burgheze bazate pe mobilitate socială, bogăție, multiplicarea mijloacelor de producție. S-a afirmat că o economie liberală dezvoltată are nevoie de o structură guvernamentală puternică, care să impună un sistem universal de legi³⁹. În timp ce în Occident burghezia se confruntă cu un proletariat puternic, încercând să satisfacă, măcar parțial, cerințele acestuia prin măsuri de democratizare a relațiilor sociale, politice și interumane, - exemplar fiind în acest sens cancelarul german Bismarck care a acordat sufragiul universal și a dat legi de protecție a muncii, folosind astfel clasa proletară în lupta sa cu burghezia -, în România burghezia se năștea și se lupta cu boierimea, stăpână într-o societate agrară. făcând, în cele din urmă, compromis cu ea.

Trebuie recunoscut, chiar dacă este inconvenabil pentru unele orientări ideologice moderniste, că teoria formelor fără fond, cu deosebire prin Kogălniceanu, Eminescu și Iorga, a argumentat existența unui fond intern, care nu era altul decât cel dat de cultura și civilizația țărănească, generator de modernitate. Țăranii alcătuiau națiunea, iar statul național nu putea fi decât expresia clară a intereselor acestei clase. Actorii principali ai afirmării ideii naționale din secolul al XIX-lea căutau dovezi ale spiritului național, în primul rând în cultura și civilizația țărănească, singurele ce ofereau dimensiunile certe ale națiunii române. Maiorescu o spune limpede: „Singura clasă reală la noi este țăranul român, și realitatea lui este suferința, sub care suspină de fantasmagoriile claselor superioare"⁴⁰. Să amintim că instrucțiunea guvernului revoluționar din iulie 1848 prevedea: „Comisarii mai erau însărcinați să facă să înțeleagă pe săteni, că astăzi sunt *liberi*, și să le explice acest cuvânt «foarte greu de

înțeleș» pentru ei; a-i face să priceapă «că Dumnezeu a făcut pe toți oamenii deopotrivă; că cel ce suferă a fi bătut de oricine, se pune în rândul vitelor; că ministrul, administratorul, subadministratorul nu sunt stăpânii lui; că el va fi proprietar și nu rob ca până acum»⁴¹. Revoluția de la 1848 a acționat pentru formarea civică a țaranului, inoculându-i ideea de libertate, dar prefacerile în statusul social și economic al sătenilor erau departe de starea lor reală.

Ceea ce revendică reprezentanți ai teoriei formelor fără fond este recunoașterea națiunii române dintotdeauna - referirea lui Eminescu la epoca lui Matei Basarab este simptomatică - iar statul modern să fie edificat de această națiune istorică. Marcarea vieții statale numai din momentul adoptării instituțiilor occidentale este considerată doar ca un moment ce se înscrie într-o istorie îndelungată a vieții statale autohtone. Din acest unghi se argumentează necesitatea continuității în construcția instituțională, pentru că numai astfel se răspunde trebuințelor reale ale întregii națiuni, și nu doar celor ale unor grupuri restrânse lipsite de tradiție istorică și de pregătirea necesară, ce-și arogă dreptul de a decide pentru toți românii.

Revoluționarii de la 1848 au înfruntat trei imperii, însă nu au putut duce până la capăt misiunea lor, ei înșiși fiind nevoiți să abandoneze, deoarece orice mișcare radicală era urmărită atent și era stopată. Au ajuns la convingerea că numai adoptarea sistemului modern de instituții este calea de apropiere de valorile occidentale și de îndepărtare de orientalism și bizantinism. Este adevărat, unii conservatori concepeau evoluția modernă a țării ca un act condus de boieri, aceștia fiind legați de principala lor forță de muncă-țărani. Teoria formelor fără fond are rara virtute de a discuta lucid despre trecutul istoric, despre posibilitățile reale de dezvoltare ale românilor, și a releva ideea despre adoptarea unei alte viziuni despre evoluția noastră, renunțându-se la complexul de națiune subalternă, permanent obligată să facă numai ceea ce se decide din exterior. Se reclamă o dezvoltare normală, din fondul nostru intern, cu maximizarea efortului propriu, mai multă muncă eficientă și rațională.

Teoria formelor fără fond discută despre disfuncționalitățile derivate din poziția șefului statului în adoptarea deciziilor. Exponentul statului român modern l-a reprezentat monarhul. Constituția din 1866 îi atribuia o situație privilegiată în cadrul puterii executive. El a avut dreptul de a numi și revoca ministrii, de a numi și confirma în funcțiile publice, de a da regulamentele privind aplicarea legilor⁴². Dar, actul fundamental al țării limita puterile șefului statului și accentua rolul parlamentului în viața politică și socială. Realitatea politică a demonstrat că, în fapt, monarhul - convins că poporul român nu este încă pregătit pentru o viață democratică deplină, iar constituția o aprecia ca fiind „din cele mai liberale” - a intervenit în mersul vieții politice. De pildă, el a cerut, într-o scrisoare adresată Puterilor garante, cu excepția Franței, să modifice, într-un spirit autoritar, Constituția din 1866, fără ca acest act să fie contrasemnat de un ministru. Carol I a schimbat guverne sau le-a menținut abuziv la putere în scopul de îndeplinirii obiective ale politicii sale externe sau de a satisface cereri ale puterilor străine. Un alt exemplu: la 30 octombrie 1883 s-a semnat tratatul de alianță cu Austro-Ungaria, la care Germania a aderat în aceeași zi,

fără ca textul să fie comunicat parlamentului. Nu de puține ori Carol I a intervenit direct în desemnarea guvernelor. De pildă, în 1888, după demisia guvernului liberal, Regele nu a încredințat formarea noului guvern unui lider al „opozității unite” ci l-a solicitat pe Theodor Rosetti, în acel moment președinte al Curții de Casație și Justiție, o persoană fără apartenență politică.

Am putea continua cu exemplele de nesocotință de către monarh a regulilor privind separația puterilor în stat. Ce dovedește această atitudine? În nici un caz nu se pune în discuție că însuși Regele ar fi dorit să domnescă dictatorial. În condițiile sociale, politice și externe din acel timp, el a realizat că aplicarea întocmai a constituției, care nu avea în vedere raportul real dintre necesități și posibilități, dintre mijloace și resurse, nu era posibilă. Este dificil de a eticheta efectele unora dintre deciziile monarhului ca forme fără fond, dar nu este mai puțin adevărat că problemele asupra cărora el decidea se încadrează în conținutul a ceea ce tratează teoria formelor fără fond. Semnificativ, Eminescu a pledat cu argumente trainice și cu fervoare pentru monarhie, dar îl voia pe Carol mai ferm în acțiune mai ales față de unele conduite politicianiste, din acest motiv l-a numit Carol Îngăduitorul.

5. Regimul parlamentar

Interesante constatări pentru dezbaterile formelor fără fond rezultă din analiza evoluției regimului parlamentar în România, elementul central al unui stat modern. Vom observa, cum acest organism de maximă relevanță pentru funcționarea unei societăți democratice a cunoscut devieri de la modelul original. Despre constituția din 1866 se afirma că este cea mai modernă din Europa, dar ea era aplicată la o realitate socială și politică în curs de modernizare. Este clar că se avea în vedere modelarea fondului de către formele moderne.

Ideea regimului parlamentar a fost „o revendicare națională categoric afirmată în dezbaterile adunărilor ad hoc din 1857”⁴³. Convenția de la Paris și forma inițială a Constituției din 1866 nu cuprind vreun text referitor la răspunderea politică a miniștrilor în fața parlamentului. Cu toate acestea a existat aspirația spre un sistem constituțional bazat pe separarea puterilor în stat, iar „cutume juridice de aplicație constantă le-au dat forță obligatorie și le-au sancționat”⁴⁴. Reguli ale regimului parlamentar derivau din cutume. De pildă, deși nici un text al Constituției din 1866 nu indica existența unui „guvern” sau „minister”, în chiar ziua promulgării Constituției s-a format guvernul. Înșiși oamenii politici ai timpului discutau despre „uzurile parlamentare”. În timpul domniei lui Cuza se făcea referire la Constituție, care nu era în fapt un act emanat de parlament, dar apărea ca o cutumă în reglementarea relațiilor dintre puterile statului.

Un exemplu de instituție parlamentară care a căpătat expresia unei forme lipsite de un conținut real a fost Comisia Centrală de la Focșani. Convenția de la Paris a impus crearea acestei instituții care nu a funcționat. Deoarece forțele politice aveau în vedere înlăptuirea deplină a Unirii, nu au acordat nici o relevanță forumului de la

Focșani. Perioada de construcție instituțională modernă - epoca lui Al. I. Cuza, - s-a caracterizat prin opoziția dintre acțiunea și viziunea domnitorului Unirii despre modernizarea instituțională și puterea legiuitoare. Domnitorul și-a numit guvernele din afara majorității conservatoare, aleasă de fiecare dată, din cauza sistemului electoral foarte restrictiv al Convenției de la Paris, care bloca accesul altor grupuri sociale în parlament. Aceasta a dus la o mare instabilitate a guvernelor. Dreptul domnitorului de a dizolva Adunarea nu era lipsit de eficiență: „prin hotărâta sa împotriva, concretizată în exercitarea dreptului de veto, Al. I. Cuza a împiedicat legislativul să impună țării măsuri menite să întoarcă înapoi mersul istoriei”⁴⁵. În aceeași direcție, dar cu alte mijloace, după cum am arătat mai sus, a mers și Carol I. Dizolvarea parlamentului, urmată de organizarea alegerilor de către partidul desemnat de către șeful statului, a fost utilizată frecvent de Carol I. Convenția de la Paris și constituția din 1866 consacră dreptul șefului statului de a dizolva parlamentul. Cele două documente nu cuprind nicăieri vreo dispoziție despre obligația guvernului de a demisiona când Parlamentul îi dă un vot de blam.⁴⁶ Nici constituția din 1923 nu a avut o asemenea prevedere expresă.

Dificultatea de a structura eficient viața politică românească rezultă din dese acțiuni de dizolvare a parlamentului de către șeful statului. În perioada 1866-1916, Camera Deputaților a putut să dăinuiească numai de două ori până la sfârșitul mandatului de 4 ani. Toate celelalte Camere au fost înlăturate prin decrete de dizolvare date de șeful statului. Senatul nu a ajuns nici măcar o singură dată la limita de 8 ani a legislaturii sale. Senatul a fost dizolvat de 18 ori, iar Camera Deputaților de 21 ori⁴⁷, în răstimp de o jumătate de secol, fapt care nu a trezit nici o reacție clară din partea politicianilor: „nici unul din cele două partide politice principale (...) nu a luat o atitudine fățișă împotriva ideii că prerogativa dizolvării adunărilor legiuitoare putea fi exercitată în mod discreționar de șeful statului”⁴⁸. Din cele 39 de dizolvări ale Camerei Deputaților și Senatului, puține au fost urmate de alegeri neinfluențate de ingerințe administrative. După formarea guvernului lui Lascăr Catargiu la 11 martie 1871 și până la începutul secolului al XX-lea, guvernele au căutat, prin alegeri, să reducă la minimum reprezentarea opoziției în parlament: „De abia la 1903, în al treilea cabinet al lui Sturdza, sub Ministerul de Interne al lui Vasile Lascar... votul alegătorilor începe să fie mai independent de administrație”⁴⁹ afirmă Titu Maiorescu

După cum bine remarcă T. Drăganu „În condițiile creșterii greutății specifice a spiritului civic al alegătorilor, în România nu s-a revenit totuși la sistemul occidental, potrivit căruia guvernele sunt simple emanații ale parlamentului, ci s-a păstrat practica anterioară, ca șeful statului să numească guvernele, acordându-le totodată dizolvarea parlamentului și beneficiul unor noi alegeri”⁵⁰. Totuși șeful statului de astă dată, nu mai putea proceda arbitrar la desemnarea noului guvern și ținea seamă de rezultatele obținute de partide. În perioada 1866-1900 șeful statului face guvernul, iar guvernul face parlamentul, ca apoi, de la începutul secolului al XX-lea șeful statului să se orienteze după rezultatele din alegerile parțiale ce partid trebuia să aducă la putere, iar guvernul constituie propriul parlament fără a avea o rezistență puternică

din partea unei opoziții sancționată deja de electorat. Rezultă cu claritate că sistemul parlamentar românesc de până la 1916 nu ființa concordant cu aspirațiile societății civile încă în curs de constituire, iar acțiunea lui era decisă mai mult de interesele statului axate, în principal, pe îmfăptuirea unor urgențe naționale și de clasă.

Într-adevăr sistemul politic modern s-a impus în România, dar el nu a izbutit pe deplin, fiind permanent încorsetat de fondul intern, conservator, pentru că el nu satisfăcea toate cerințele funcționării unei societăți. Sistemul politic n-a pornit de la clasa de bază a societății: țărănimea. Sistemul politic nu s-a instituit ca un mod de organizare a vieții sociale și politice a țărânimii, ci al claselor minoritare, nici măcar al burgheziei ca reprezentantă a modernității, dar el era burghez. De aici senzația de prăpastie dintre elită și popor.

Cu toate că introducerea regimului parlamentar în România a cunoscut unele abateri de la modelul clasic în secolul al XIX-lea, a fost un progres în raport cu mecanismele de guvernare autocratice din trecut. Nu toate regulile regimului parlamentar au fost consacrate în România prin texte constituționale scrise, unele dintre ele fiind create de obiceiuri juridice. Un sistem constituțional are valoare dacă se adaptează împrejurărilor istorice, politice și economice specifice unei societăți. Sistemul de guvernare din România a îndrumat și modelat viața politică românească în noi forme, cerute de particularitățile societății românești.

Teoria formelor fără fond nu este o teorie despre trecut. Ea este deosebit de actuală. Tranziția actuală prin care trece România are multe similarități cu perioada de început a epocii noastre moderne. Este încă un argument că această teorie exprimă idei, conduite, mentalități specifice oricărei tranziții. Astăzi ne confruntăm cu forme fără fond rezultate din idei, fapte și mentalități ce ființează predominant în această perioadă de tranziție. În primul rând, trebuie amintită Constituția adoptată în 1991. Actul fundamental al țării a fost elaborat pentru o societate în care, la momentul acela, dominant era modelul de viața socială și de economie socialiste, iar societatea capitalistă practic nu ființa. Apoi, constituția conține o prevedere privind prioritatea reglementărilor internaționale față de cele interne, premisă indiscutabilă pentru generarea de forme fără fond. În același mod se poate discuta și despre procesul de privatizare, eminentă capitalist, realizat de oameni cu o formație economică socialistă. Așa se explică multe dintre comportamentele de capitalist sălbatic, primitiv la mulți dintre noii proprietari, ce nu au exersat relația dintre patron și salariat, cu respectarea strictă a drepturilor elementare ale angajatului. Funcționarea aproape nestingherită a economiei subterane confirmă inadaptabilitatea sistemului legislativ și a unor instituții la nevoile reale ale societății românești.

Atât timp cât societatea românească va mai cunoaște perioade de tranziție la intervale mici de timp, așa cum s-a întâmplat de multe ori în ultimele două secole, formele fără fond sunt un element peren al evoluției noastre sociale și culturale.

1. Avem în vedere în primul rând, *În contra direcției de azi din cultura română*, publicat în revista *Convorbiri literare* 1 decembrie 1868. De altfel, Maiorescu stăruie asupra formelor fără fond până în anul 1881, când a fost proclamat Regatul României (vezi Titu Maiorescu, *Opere*, I, ediție, note, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Note și comentarii Alexandru George și Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1978).
Despre formele fără fond vezi, C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, București, 1904, Constantin Stere, *Social-democrație sau poporanism ?*, în „Viața Românească” 1907, 1908, G.Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, C. Dobrogeanu Gherea, *Neiobăgia*, 1910, E.Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, I-III, București, 1924-1925, Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, 1940, idem, *Titu Maiorescu și contemporanii lui*, 1942, M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942
2. S. Haret, *Mecanica socială*, studiu introductiv și note de Leon Țopa, traducere de Adina Gabriela Apostol, Editura Științifică, 1969, p. 110
3. Vezi Constantin Schifirneț, *Teoria formelor fără fond în cultura română*, teză de doctorat, 1980; Idem, *Civilizație modernă și națiune. Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, M. Eminescu*, Editura Didactică și Pedagogică, 1996; Idem, *Geneza modernă a ideii naționale*, Editura Albatros, 2001
4. Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, 1996, p. 156. Autorul însă identifică, excesiv, forme fără fond în conduite cotidiene.
5. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1993, p. 9.
6. Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în 1916*, Editura Dacia, 1991, p. 346.
7. „În schimb această teorie s-a dovedit potrivnică progresului atunci când unii oameni politici de dreapta au utilizat-o ca temelie ideologică pentru acțiunea lor de frânare a dezvoltării democratice a țării. Ascuțișul nedemocratic în materie politică al teoriei formei fără fond s-a lăsat simțit încă îndată după adoptarea Constituției din 1866. El și-a găsit expresie în încercările unor factori politici de a promova ideea că instituțiile consacrate de această Constituție erau în dezacord cu starea societății noastre de atunci” (Ibidem, p. 349).
8. C.D. Gherea, *Neoiobăgia*, 1910
9. Nicolae Iorga, *Figuri reprezentative din istoria universală*, ediție îngrijită de Petre Dan; cuvânt înainte de Andrei Pippidi, ALL, 2001, p. 12
10. *Ibidem*, p. 11
11. Titu Maiorescu, *Op. cit.* p. 150-151
12. *Scrisoare confidențială a Principelui Alexandru Ioan Cuza adresată împăratului Franței, Napoleon al III-lea, 9/21 octombrie 1865*, în Cristian Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, Lumina Lex, 1998, p. 340
13. *Românii la 1859 - Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente istorice*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 320
14. Titu Maiorescu, *Op. cit.* p. 427
15. vezi și Constantin Schifirneț, *Doctrina socială și politică a lui Titu Maiorescu*, studiu introductiv la Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, Editura Albatros, 2001, p. VI; Constantin Schifirneț, *La concezione di Titu Maiorescu sulla latinità dei romeni*, în *Transilvania latina dalla romanità alla romenità*, Fondazione Cassamarca, 2002, p. 43
16. Titu Maiorescu, *Op. cit.*, p. 471
17. *Ibidem*, p. 473
18. Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, I, Editura Socec, 1897, p. 434-435
19. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 99
20. *Ibidem*, p. 100
21. *Ibidem*, p. 336
22. Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. II, p. 353
23. Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, ediție, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, Editura Albatros, 1997
24. M. Eminescu, *Opere X*, p.453
25. *Ibidem*, p. 245
26. M. Eminescu, *Opere*, XIII, p. 167
27. Un exemplu edificator este diferența între S. Haret care nu a acceptat învățământul particular, liberal fiind, în schimb un conservator-democrat, C. Rădulescu-Motru a pledat continuu pentru dezvoltarea acestui tip de învățământ, inițiind și un proiect de lege. Haret prin politica sa a creat un sistem de învățământ prin care cheltuielile de școlarizare pentru elevi și corpul profesoral proveneau de la buget.
28. M. Eminescu, *Opere*, XIII, p. 130
29. Cf. M. Eminescu, *Economia națională*, antologie, studiu introductiv, note și comentarii de Vasile C. Nechita, Editura Junimea, Iași, 1983, p. 144. Articolul atribuit de I. Crețu lui Eminescu este publicat în M. Eminescu,

Opera politică, vol. I, 1939. Profesorul Nechita spune în comentariile sale: „Îndoieli în privința paternității se pare că nu există” (p. 273), încercând să susțină cu argumente din alte articole ale poetului că acest articol i-ar aparține. Ediția academică *Opere* nu-l include și nici măcar nu se fac referiri la el în comentariile editorilor.

30. *Ibidem*, p. 145
31. H. Sanielevici, *Cincizeci de ani de evoluție*, în *Teoria formelor fără fond*, antologie, prefață, note de M. Ungheanu, Editura Porto-Franco, Galați, 1996, p. 133
32. De pildă, C. Rădulescu-Motru sublinia că în secolul al XIX-lea domina ideea „să existăm ca națiune și ca stat” și apoi să se organizeze o viață politică, (*Partidele noastre politice*, Noua Revistă Română, vol. I, nr. 4, 15 februarie 1900, p. 145).
33. M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 172
34. Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, p. 89
35. Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, Editura Militară, București, 1992, p. 113
36. I. L. Caragiale, *Politică și cultură*, în *Teoria formelor fără fond*, ed. cit., p. 72-73
37. C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III (1885-1888), ediție îngrijită de Tiberiu Avramescu, Editura Albatros, 2000, p. 89
38. C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, în *Personalismul energetic și alte scrieri*, studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, Editura Eminescu, 1984, p. 3
39. Talcott Parsons, *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, N.Y, Prentice-Hall, 1971, p.78
40. Titu Maiorescu, *Opere*, I, ed.cit., p. 151
41. A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, Editura Albert Bauer, București, 1910, p. 258
42. Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 192. Exemplificările referitoare la decizii și acțiuni ale lui Carol I ce dovedeau tendința spre un stil autoritar de domnie al lui Carol I sunt luate din această lucrare.
43. *Ibidem*, p. 361
44. *Ibidem*
45. *Ibidem*, p. 363
46. *Ibidem*, p. 11
47. *Ibidem.*, p. 280
48. *Ibidem*, p. 281
49. Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, (1866-1900), Editura Socec, București, 1925, apud T. Drăganu, *op. cit.*, p. 284
50. T. Drăganu, *op. cit.*, p. 288